

ARQUEO MEDITERRÀNIA
13/2013

**Espais de presentació del patrimoni arqueològic:
la reconstrucció *in situ* a debat**

**Interpretation spaces for archaeological heritage:
discussions about *in situ* reconstructions**

Actes de la VI Reunió Internacional d'Arqueologia
de Calafell - 17a Reunió Anual de l'EXARC
(Calafell, del 10 al 12 de març de 2011)

Proceedings of the 6th International Archaeological Meeting
of Calafell - 17th EXARC Annual Meeting
(Calafell, from 10th to 12th March 2011)

Maria Carme Belarte (ICREA/ICAC)
Clara Masriera Esquerra (UB)
Roeland Paardekooper (EXARC)
Joan Santacana Mestre (UB)
(editors científics / scientific editors)

ÀREA D'ARQUEOLOGIA - UNIVERSITAT DE BARCELONA
INSTITUT CATALÀ D'ARQUEOLOGIA CLÀSSICA

Maria Carme Belarte, Clara Masriera Esquerra, Roeland Paardekooper i Joan Santacana Mestre (editors científics)
Espais de presentació del patrimoni arqueològic: la reconstrucció *in situ* a debat / Interpretation spaces for archaeological heritage: discussions about *in situ* reconstructions

Primera edició: febrer 2013

Tiratge: 500 exemplars

Direcció

Josep Maria Gurt Esparraguera
Mercè Roca Roumens
Joan Sanmartí Grego

Consell de Redacció

Jaume Buxeda Garrigós
Miquel Àngel Cau Ontiveros
Rosario Navarro Sáez
Jaume Noguera Guillén
Anna Maria Rauret Dalmau
Gisela Ripoll López
Francesc Tuset Bertran

Secretaria de Redacció

Eduard Ble Gimeno
Francisco José Cantero Rodríguez
David Montanero Vico
Pau Valdés Matías
Sílvia Valenzuela-Lamas

Maqueta i coberta

Natàlia Arranz

Compaginació

imaginatic

Impressió

Gràfiques Raventós Suau

Edita

**Departament de Prehistòria, Història Antiga
i Arqueologia de la Universitat de Barcelona**
Facultat de Geografia i Història
Montalegre 6 - 08001 Barcelona
Tel. 934 037 540
dep-phaaq@ub.edu - www.ub.edu/prehist/main.htm

Institut Català d'Arqueologia Clàssica

Plaça Rovellat s/n - 43003 Tarragona
Tel. 977 249 133
info@icac.cat - www.icac.cat

Amb la col·laboració de

**Organisme Autònom Municipal
Fundació Castell de Calafell**
Plaça Catalunya, 1
43820 Calafell

Amb el suport del Ministeri de Ciència i Innovació (HAR2010-22013-E) i de l'AGAUR (2010ARCS1-00232)

D. L. T-223-2013
ISBN 978-84-936769-3-3

Índex

Presentació: El debat sobre la reconstrucció <i>in situ</i>	7
Presentation: the debate of the <i>in situ</i> reconstructions	9
El debat sobre les reconstruccions arqueològiques <i>in situ</i>. El marc teòric. Joan Santacana Mestre, Maria Carme Belarte	11
Archaeological reconstruction and Architecture today: The confrontation between Ruskin and Viollet-le-Duc from a twenty-first century perspective. Josep Muntanola Thörnberg, Magda Saura Carulla	25
Reconstructions as communication and provocation tools in public interpretation: challenges and benefits. John H. Jameson	29
Reconstruction of a Neolithic village at Tumba Madzari. Donco Naumovski, Elena Stojanova Kanzurova	37
On the conservation of archaeological monuments in the Archaeological Park Carnuntum and their modern presentation <i>in situ</i>. Franz Humer	43
The LVR-Archaeological Park Xanten/ LVR - RömerMuseum. <i>In situ</i> reconstructions as a means of depicting an ancient cityscape. Martin Müller	55
Guédelon : chantier d'archéologie expérimentale. Anne Baud, Maryline Martin	65
Rebuilding the past: challenges in education and public interpretation at Castell Henllys Iron Age fort. Harold Mytum	73
Experimental Archaeology and the International Perspective: The future of EXARC. Roeland Paardekooper	83
OpenArch: Archaeological Open-air Museums in Europe. State of the Art and Future. Clara Masriera i Esquerra	89
Nuevas líneas y tendencias de investigación en el campo de la Experimentación arqueológica. Javier Baena Preysler, Antoni Palomo, Felipe Cuartero	97
L'arqueologia experimental i els límits del coneixement. Francesc Xavier Hernández Cardona, Clara Masriera Esquerra	105

El debat sobre les reconstruccions arqueològiques *in situ*. El marc teòric

Joan Santacana Mestre*
Maria Carme Belarte**

Introducció: uns aclariments terminològics

El títol de la nostra ponència fa referència al debat secular sobre les intervencions en els monuments antics i en les restes arqueològiques; el debat se centra en conceptes tan diferents com reconstruir (tornar a construir el que ha caigut), restituir (refer allò que ha desaparegut i ens manca), rehabilitar (donar un ús nou i diferent a uns elements que havien servit per altres coses), o restaurar (retornar una cosa al seu estat originari que per desgast o ús indegut s'havia perdut).

Tradicionalment, aquestes tasques s'han encomanat als arquitectes, ja que ells s'han encarregat d'edificar, construir i aixecar edificis. Avui, un nombre creixent de professionals els disputen el terreny, des d'enginyers a arqueòlegs, passant pels restauradors.

Aquest, però, no seria un problema si no hi hagués hagut un debat profund i antic sobre com entenem la intervenció sobre els monuments i les restes de l'antiguitat. No és aquest el moment de traçar una història de les intervencions ni discutir les aportacions que uns i altres han fet al patrimoni comú, sinó de valorar fins a quin punt el debat sobre com s'ha d'intervenir ens pot servir per plantejar el present i el futur.

Per damunt o per sota del nivell del terra

Tant les restes arqueològiques com els edificis antics pertanyen a allò que pretenem conservar del passat i, certament, el passat el coneixem gràcies als relats que ens han deixat els testimonis que hi van viure i a les restes que ens han quedat. Els testimonis del passat són estudiats pels historiadors, mentre que de les restes se n'encarreguen arquitectes, arqueòlegs, antiquaris i artistes. De fet, hi ha dues menes de restes ben diferents: un primer grup està format per restes molt visibles, que emergeixen del sòl i, per tant, són conegudes des de sempre, si bé poden estar parcialment cobertes de vegetació; es tracta de grans construccions pètries i monumentals (abadies enfonsades,

muralles derruïdes, catedrals, castells). Però hi ha un segon tipus de restes més difícils de veure i que estaven enterrades en el subsòl, cobertes no pas per la molsa o la vegetació sinó per segles de terra i de pedres. Aquestes restes han passat desapercebudes durant generacions i ha estat la tasca pacient dels arqueòlegs la que les ha fet evidents.

Encara que tant les unes com les altres constitueixen les restes del passat, el seu estudi és ben diferent: les primeres, des de fa segles, han estat estudiades pels humanistes, els historiadors de l'art i els arquitectes, mentre les del segon grup són objecte del treball dels arqueòlegs. Així, mentre les restes d'edificis antics han estat objecte d'atenció prioritària dels arquitectes, les restes de l'activitat humana trobades sota terra han estat la prioritat dels arqueòlegs. Amb això no volem dir que a l'arqueologia no l'interessi l'estudi dels edificis antics, sinó que no disposa de les tècniques per assegurar-ne l'estabilitat ni la conservació i, en canvi, l'arquitectura sí. Contràriament, no es pot dir que a l'arquitectura no l'interessi el coneixement del que hi ha en el subsòl, sinó que no disposa dels instruments necessaris per garantir-ne el coneixement científic. És ben clar que, en el cas dels arquitectes que volen intervenir en els edificis antics, els convé la informació proporcionada per l'arqueologia i, en el cas de les restes del subsòl, als arqueòlegs els convé conèixer quines són les estructures arquitectòniques que podrien aixecar-se per damunt, per tal de conservar o garantir la preservació de les restes exhumades.

Les bases del debat a Europa

Les bases d'aquest debat antic i modern es construeixen al llarg del segle XIX, i deriven de dues posicions enfrontades. La primera és la teoria de l'influent crític d'art John Ruskin (1819-1900) i la segona és la de l'arquitecte i teòric francès Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc (1814-1879).

Ruskin, a mitjans del segle XIX, escriu la seva gran obra *The Seven Lamps of Architecture* (1849), en la qual planteja els set requisits previs que ha de complir la bona arquitectura; hi inclou la "sinceritat" en el tractament dels materials, la bellesa de les formes naturals i de la vida que té tot el que està fet a mà. Per Ruskin, el gòtic primitiu complia aquests requisits, tal com defensaria posteriorment en la seva segona gran obra, *The Stones of Venice* (1851), on analitza el gòtic

* Universitat de Barcelona

** Professora d'Investigació ICREA – Institut Català d'Arqueologia Clàssica

venecià¹. A partir d'aquests principis, formula la seva teoria sobre la restauració d'edificis antics, segons la qual un edifici és com un ancià, al qual no s'ha d'intentar rejuvenir amb afaites i pintures. Cal fer tot el que es pugui per conservar els seus membres, apuntalar-lo si cal, però mai amputar per posar alguna cosa artificial al seu lloc. Hi ha per a Ruskin un principi fonamental en l'arquitectura, que és el "principi de la veritat", la distinció entre la veritat i la falsedat, el que és autèntic i el que és afegit. Restaurar un edifici és gairebé el primer pas cap a la seva profanació, cap a la seva destrucció. No obstant això, el gran crític britànic basa una part de la seva argumentació sobre l'arquitectura i indirectament sobre la restauració d'edificis en el criteri del "record". Ruskin afirma que "podem viure sense arquitectura però no podem recordar sense ella" (pág. 207). I és que el passat que no ens mostra restes, ni que siguin fragmentades, sempre és difícil recordar i imaginar. És per això que conservar l'arquitectura i les seves restes és la més preciosa de les herències, és a dir, es converteix en un deure. Per aquesta raó, considera que les cases i les restes són sagrats, perquè mantenen el record, i arriba a afirmar que "hi ha un altar en cadascuna de les cases de l'home. Que no ho oblidin els homes quan enderroquin a la lleugera la seva casa i llencin lluny els seus trossos", el veritable valor dels edificis està en la seva caducitat, de manera que "un edifici no es pot contemplar en tota la seva esplendor fins que no han passat sobre ell tres o quatre segles (...). El veritable sentit de la paraula "restauració" no el comprèn el públic ni els que tenen la cura de vetllar pels nostres monuments públics. Significa la destrucció més completa que pugui patir un edifici, destrucció de la qual no podrà salvar la menor parcel·la, destrucció acompanyada d'una falsa descripció del monument destruït; "restaurar" és impossible, tan impossible com ressuscitar als morts; no es pot restaurar el que va ser gran o bell en arquitectura. El que (...) constitueix la vida del conjunt, l'ànima que només pot donar els braços i els ulls de l'artífex, no es pot mai restituir. Una altra època podria donar-li una altra ànima, mes això seria un nou edifici. (...) No parlem, doncs, de restauració. La cosa en si no és en definitiva més que un engany. Podeu fer el model d'un edifici, com podeu fer el model d'un cos, i el vostre model tancarà l'esquelet dels vells murs o l'esquelet d'aquest cos, mes jo no veig l'avantatge d'això. El vell edifici està destruït, més encara que si estigués enterrat en un munt de pols o sepultat en una massa d'argila. Es treu més de les ruïnes de Nínive que de la reconstrucció de Milà". (pág. 226-228) Aquesta és la idea que tenia Ruskin de la restauració d'edificis; preferia la ruïna arqueològica a qualsevol intent de donar-li vida, ja que en aquest intent només hi veia falsificació i mentida, i vulnerava el principi del "record". És molt explícit quan s'autopregunta sobre la necessitat de la restauració: "D'acord: mireu cara a cara la necessitat (de restaurar) i accepteu-la; destruïu l'edifici, traieu les pedres i llenceu-les als racons més apartats, i refeu-ho tot amb morter modern al vostre gust, mes feu-ho

honradament, no ho substituïu per una mentida" (pág. 228). La seva argumentació culmina amb les cèlebres frases de: "Vetlleu amb vigilància sobre un vell edifici; guardeu-lo com millor pugueu i per tots els mitjans possibles de tot motiu de daltabaix. Compteu les pedres com faríeu amb les joies d'una corona; poseu guardes com els posaríeu a la porta d'una ciutat assetjada; uniu-los amb ferro quan es disgreguin, aguanteu-les amb ajuda de bigues quan s'inclinin, no us preocupeu per la lletjor del recurs emprat ja que més val una crossa que la pèrdua del membre, i feu tot això amb tendresa, d'acord amb una vigilància incessant i encara més d'una generació naixerà i desapareixerà a l'ombra dels seus murs. La seva última hora sonarà finalment, però que soni oberta i francament, i que cap institució deshonorosa i falsa vingui a privar dels honors fúnebres del record (...) la conservació dels monuments del passat no és una simple qüestió de conveniència o de sentiment. No tenim dret a tocar-los perquè no ens pertanyen. Pertanyen en part als que els van construir i en part a les generacions que han de venir darrere" (pág. 229). En conseqüència, Ruskin va criticar durament algunes obres de restauració empreses en nombrosos edificis medievals a Europa, com ara el St John's College de Cambridge, el 1825 o el castell de Windsor el 1826, però sobretot en edificis francesos com Saint Denis, Sens o Rouen, o bé la catedral de Notre Dame de París, les obres de la qual s'havien iniciat el 1845 i on treballava Viollet-le-Duc, de qui parlarem a continuació.

Ruskin va exercir una gran influència sobre el pensament arquitectònic britànic en la segona meitat del segle XX, i molts arquitectes i arqueòlegs, especialment anglosaxons, van acceptar els seus postulats com si es tractés d'autèntics dogmes, traspasant del camp de l'arquitectura, on van néixer, al camp de l'arqueologia, sobre el qual es van assentar.

La segona gran influència en el debat que ens ocupa fou l'arquitecte Viollet-le-Duc. Tot i que compartia amb Ruskin l'interès pel gòtic, concebia l'arquitectura de manera diametralment oposada en molts aspectes. Considerava que restaurar un edifici és establir un estat complet que pot no haver existit mai en un moment donat. És a dir, es tracta d'obtenir una imatge ideal del monument, basada en un coneixement exhaustiu del mateix. Medievalista rigorós, partia de la base que el passat era mort irremediablement i per més que es volguessin mantenir les seves restes, la vida ja no existia. Per tant, les restes monumentals del passat eren els testimonis de sistemes caducs, que deixaven un lloc buit que era necessari omplir per imaginar l'arquitectura del futur. Quan l'arquitecte francès reconstrueix un edifici, en el fons proporciona una eina didàctica, que li retorna el valor històric. Per a ell, la història de l'arquitectura és una successió d'esforços successius dels arquitectes per anar avançant i, per tant, no es pot prescindir de cap etapa. Ho explica molt bé en una de les seves "converses" publicades a l'obra *Entretiens sur l'architecture* (1863-1872)² quan diu: "Els romans eren gent

¹ Per aquesta obra, hem consultat l'edició espanyola publicada per Altafulla el 1987. Les pàgines que s'indiquen a les cites corresponen a aquesta edició. La traducció al català és dels autors.

² Per aquesta obra hem consultat l'edició espanyola publicada pel Consejo General de Arquitectura Técnica d'Espanya el 2007. Les pàgines que s'indiquen a les cites corresponen a aquesta edició.

assenyada, si haguessin disposat de les nostres grans peces de ferro haurien deixat de banda les formes apreses dels grecs i haurien adoptat unes formes noves. Els romans havien portat massa lluny el seu sentit pràctic com per no saber utilitzar aquests elements. En una circumstància semblant, els mestres de l'Edat Mitjana, que sabien escometre tan bé les seves concepcions amb els materials de què disposaven, s'haurien afanyat a donar a la seva arquitectura unes formes sotmeses a aquests elements nous. Per a nosaltres, arquitectes del segle XIX, les condicions són diferents. Abans de nosaltres hi havia dues o tres formes artístiques diferents, sense comptar les formes derivades. I no tenim dret a ignorar-les, ja que hi són, hi són presents. I si actualment hi ha una idea peculiar una mica ridícula, és la idea de pretendre esborrar una de les formes artístiques de l'arquitectura, declarant-la sense valor. (...) El progrés no és més que una successió d'esforços, amb uns elements nous que sorgeixen en certes èpoques. La naturalesa, que sap fer les coses prou bé, mai ha procedit d'una altra manera. La naturalesa no oblida ni omet res del seu passat, sinó que sempre afegeix i millora. Del pòlip a l'home segueix una via ininterrompuda. Què pensaríem d'un naturalista que pretengués suprimir tot un ordre d'éssers organitzats i tornar a relacionar el mico amb l'ocell, amb el pretext que els mamífers d'un ordre inferior no mereixen la més mínima atenció, o que sostingués que el rèptil és un ser més perfecte que el gat, ja que el podem lesionar greument sense matar-lo, mentre que el gat morirà?" (pàg. 75-76). Aquest pensament de Viollet-le-Duc, extraordinàriament actual, ens mostra un arquitecte més preocupat per l'arquitectura del futur que per la recreació nostàlgica del passat. Per a ell, el problema de l'arquitectura sempre ha consistit en "l'obtenció del major i més diàfan espai possible amb l'ajuda de les estructures més lleugeres i mínimes" (pàg. 90) i per això, "la millor arquitectura és aquella en la qual la decoració no pot separar-se de l'estructura"; no cal ser arquitecte per adonar-se dels afegits inútils d'una estructura arquitectònica; per tant, la restauració consisteix a retornar als edificis aquesta noblesa que resideix en la correspondència entre estructura i forma.

L'antagonisme entre els postulats de Ruskin i els seus seguidors, contra Viollet-le-Duc, a qui no van deixar d'atacar, no va impedir, però, que una gran part de l'opinió europea continental s'adherís a les opinions de l'arquitecte francès, i és que França, a diferència de la Gran Bretanya d'aquell moment, protegia els seus monuments i els arquitectes historicistes europeus van trobar en els treballs de Viollet-le-Duc una font sòlida i rigorosa d'inspiració en la seva obra, tant l'arquitectònica com l'escripta. Era i és realment difícil discutir la ingent documentació sobre l'Edat Mitjana acumulada en el seu *Dictionnaire*. No va ser fins a finals del segle XIX quan les doctrines de Viollet-le-Duc van poder començar a ser qüestionades gràcies als progressos de l'arqueologia i de la pròpia Història de l'Art.

En aquest context cal situar la figura de Camilo Boito (1835-1914) qui, entre 1879 i 1886, en tres Congressos d'Enginyers celebrats entre Milà i Roma, va formular el primer conjunt de directrius sobre la restauració monumental, que posteriorment, l'any 1909, van ser incorporades a la legislació italiana. Boito va fer una admirable síntesi de les

dues tesis enfrontades: utilitzà un procediment dialèctic entre les dues concepcions de conservar o restaurar, que va acabar publicant en forma de llibre, titulat *Questione Pratiche delle Belle Arti* (Boito 1893). En aquest assaig, en forma de diàleg entre les dues concepcions de conservar o restaurar, construeix la que serà la doctrina dominant fins avui, ja que, el 1931, el seu text s'incorporaria com a base en l'anomenada Conferència d'Atenes.

Boito pren de Ruskin i dels seus seguidors la noció d'autenticitat. Però de Viollet-le-Duc pren la prioritat del present sobre el passat, defensant la legitimitat de la restauració, sense ignorar el caràcter singular que té cada monument. Boito, en la seva exposició, sosté que la restauració només s'admet quan la conservació fracassa, és a dir, *in extremis*.

Anys després, quan es va necessitar establir criteris per les intervencions arqueològiques, es va partir d'aquestes directrius; per tant, es pot dir que a l'arqueologia, tant a la clàssica com a la prehistòrica, se li van aplicar els mateixos principis que Boito havia sintetitzat per l'arquitectura monumental. I, d'aquesta manera, uns principis sortits dels debats entre arquitectes van influir directament damunt de la recerca arqueològica i la intervenció sobre aquest patrimoni exhumat del subsòl.

Aquesta transposició indiscriminada a les restes arqueològiques d'uns principis pensats per a edificis monumentals tindria conseqüències importants sobre l'arqueologia, sobretot perquè en realitat hi havia dues tradicions arqueològiques ben diferenciades. En efecte, hi havia una arqueologia que podia reivindicar la paternitat de la història de l'art, especialment de l'art clàssic, i que es movia amb comoditat en els grans monuments antics, grecs i romans. Era filla de Winckelmann i de la seva tradició, i que exhumava realment edificis. Però hi havia una altra arqueologia que era filla de la geologia i de les altres ciències naturals i que es podria haver identificat més amb Darwin que amb Winckelmann. Aquesta arqueologia cercava restes humanes, paleontològiques, elements lítics i forats de pal gratats en el subsòl per construir paravents i cabanes. És clar que amb aquest tipus de recerca es descobrien també fonaments i plantes d'edificis o campaments, però a més es plantejaven l'existència de la tercera dimensió. I, encara que en el futur els seus mètodes de treball s'aproximarien, mai van partir dels mateixos axiomes.

Un patrimoni inaccessible. L'estat de la qüestió a Europa

Aquesta polèmica entre arquitectes va afectar el patrimoni monumental de tota mena, en especial tota l'herència clàssica i medieval. Però el que ara volem ressaltar és l'efecte que va tenir en els jaciments prehistòrics i especialment protohistòrics.

La prehistòria europea compta amb milers de jaciments arqueològics investigats al llarg del darrer segle, si bé la immensa majoria no són visibles avui. Si féssim l'esforç de comptabilitzar-los a cada país o territori, probablement ens adonaríem que tan sols una part molt petita s'utilitza avui en els grans manuals de síntesi amb la finalitat de fer

comprensible el passat. Si, dins d'aquests, en seleccionéssim aquells que són avui visibles, en quedarien bastants menys, ja que són nombrosos els que han estat de nou sepultats o fins i tot destruïts. Finalment, si dels que ens quedessin en aquesta tria seleccionem aquells que han estat preparats per a la visita al públic, probablement sols en quedarien alguns centenars. Clara Masriera, que va analitzar aquest fenomen en els assentaments europeus de l'edat dels metalls, va estimar que, a finals del segle XX, no arribaven a mig miler els jaciments que se solen citar en els manuals i en les síntesis (Masriera 2007). D'aquests, la gran majoria es troben al centre d'Europa i a França, de manera que es pot afirmar que les nostres síntesis de la prehistòria s'han construït en gran part basades en ells. Naturalment, la xifra queda molt restringida quan s'intenta cartografiar els que són visitables pel públic. Si es pren com a base els jaciments que apareixen en la *Guide to the Archaeological open air Museums in Europe* (Pelillo et alii 2009), els museus a l'aire lliure que es relacionen i s'exposen són 212, la majoria a Alemanya i la península Escandinava.

En tot cas, tot i que aquest inventari patrimonial és probablement una tasca pendent, és evident que la immensa majoria de jaciments arqueològics, especialment els d'època protohistòrica, no són visibles avui i els que estan adequats per a una visita del turisme cultural són una minoria. Els monuments romans o medievals, per la seva entitat i volum han estat molt més resistents a la destrucció i, per tant, són molt més nombrosos.

Si ens plantejem quin és el grau d'accessibilitat d'aquests espais de presentació arqueològics, ens adonem que la majoria d'ells no gaudeixen de condicions òptimes en aquest sentit. El primer obstacle per a captar l'interès del públic resideix en la poca espectacularitat de les restes d'aquest tipus de jaciments, en alguns casos poc visibles, amb estructures construïdes amb materials peribles. Quan es tracta d'assentaments en els quals la vida urbana ha continuat, normalment aquesta continuïtat impedeix que avui siguin visibles, excepte algunes restes fragmentàries i discontinües. D'altra banda, quan aquests assentaments estan situats en zones planes, els cultius continus han decapitat les restes i el seu estat de conservació és molt precari. Finalment, quan algunes d'aquestes estructures es conserven en zones muntanyoses, la massa forestal sovint els ha cobert i no són fàcils de veure. Potser aquesta situació és la que els ha permès sobreviure, com és el cas de jaciments com ara Bibracte, Kelheim o Zavist. En efecte, en tots aquests jaciments arqueològics, la massa forestal, habitualment considerada un factor negatiu per a la conservació, s'ha convertit en un positiu ja que genera un espai paisatgístic de qualitat que els envolta i, per tant, els afegeix atractiu.

En realitat però, molts d'aquests assentaments, amb les seves muralles de terra i puntals de fusta, són molt difícils de conservar i el visitant no pot discernir fàcilment quines de les estructures visibles són obra humana o es tracta de simples monticles de terra acumulats per l'erosió i els factors geomorfològics. Això és evident en els assentaments de la regió de Clermond-Ferrand, en el de Chesler, a Bèlgica, o a Donnersberg, Alemanya, entre molts d'altres. L'*oppidum*

cèltic de Chesler és un dels més importants de Bèlgica; ocupat entre els segles VIII i V aC, disposa d'una muralla de gairebé mil vuit-cents metres de circumferència i més de sis metres d'altura. En l'*oppidum* celta de Donnersberg, igual que en l'anterior, s'ha identificat, entre altres elements, el potent circuit de muralles, aixecades amb la coneguda estructura interna de fusta, pròpia d'aquesta cultura.

De totes aquestes dificultats de presentació dels assentaments protohistòrics deriva, segons un estudi realitzat sobre 170 assentaments situats al nord dels Alps (Daval 2008), que gairebé el 38% no tinguin cap tipus de senyalització ni equipament, només el 20% siguin accessibles mitjançant un sender, i tan sols un 21% disposin de panells d'informació gràfica. La reconstrucció afecta un discret 8,65%.

Aquesta situació és molt més greu en la majoria dels països del sud d'Europa, on la manca d'accessibilitat, la no senyalització i la gairebé inexistent política de reconstruccions converteix aquest tipus de patrimoni arqueològic en poc més que invisible per al gran públic.

Per tant, i resumint, creiem que no és exagerat afirmar que els jaciments arqueològics d'època prehistòrica i protohistòrica (i exceptuant aquells que són més evidents pel fet de contenir també restes monumentals d'èpoques posteriors), tot i que estan situats normalment en llocs elevats amb àmplies visuals, són de difícil accés tant des del punt de vista físic com del coneixement i, per tant, no ocupen un lloc rellevant dins la xarxa d'equipaments patrimonials europeus. En alguns casos, pel fet de trobar-se en l'interior de parcs naturals, són objecte de visites per part d'un públic amant del medi natural, però no se'n sol explotar el potencial històric. A més, en moltes ocasions, no estan senyalitzats o bé només posseeixen modestos panells gràfics. Finalment, en molt pocs jaciments hi ha lleugers intents de reconstrucció.

Aproximació a la Història de les reconstruccions arqueològiques d'època protohistòrica a Europa

Tot i el que hem dit, la idea de reconstruir llocs d'hàbitat prehistòrics després d'un laboriós procés d'estudi no és nova a Europa i, en realitat, el primer intent conegut, documentat i publicat remunta al 1878 i va ser obra de Frederik Sehested (1813-1882), un ric propietari rural danès que va desenvolupar activitats fusteres a la zona de Broholm. En efecte, Sehested, en la seva etapa de maduresa, va col·laborar desinteressadament amb el seu amic, Petersen Henry, al museu d'aquesta vila. Es va iniciar en la classificació d'objectes prehistòrics del museu, que va arribar a tenir, en part gràcies a ell, més de 80.000 peces. Amb tot, la publicació dels seus treballs de classificació no li semblava suficient, i va voler experimentar amb els objectes per tal de comprovar si realment tenien les utilitats que ell els atribuïa, de manera que va construir una rèplica utilitzant exclusivament eines arqueològiques, gràcies a l'experiència que li proporcionava la seva activitat professional en el camp de la fusta.

Sembla, però, que els primers intents de construir una rèplica experimental d'un assentament arqueològic després d'una excavació es deu a un conegut fabricant de sabates

suís, C. F. Balby, que va voler reestructurar un parc situat a les proximitats de la seva modèlica fàbrica, situada a Schönnenwerd, al cantó suís d'Argòvia. D'aquesta forma, entre 1888 i 1890, va aixecar el primer assentament prehistòric de tipus palafític, en funció de les observacions fetes en l'excavació arqueològica.

De tota manera, la idea d'aplicar els coneixements obtinguts en les excavacions arqueològiques per tal de procedir a "reconstruir" l'aspecte que podien tenir els assentaments realment va néixer a Alemanya. En efecte, l'Imperi Alemany, a les darreries del segle XIX, havia restat al marge dels repartiments colonials i, per tant, poc li havia tocat de l'espoli de Grècia, Egipte i l'Orient. Amb tot, la tradicional aliança del Kàiser amb el trontollant Imperi Otomà encara va fer possible algunes expedicions sucoses com la que es va fer a l'Iraq entre el març de 1899 i principis de 1917, quan arqueòlegs alemanys dirigits per un dels grans investigadors de l'antiguitat, Robert Koldewey, va començar a excavar en els turons on havia estat la gran ciutat de Babilònia, l'autèntica capital del món antic, anterior a Atenes i Roma, la qual rivalitzava en antiguitat amb les piràmides egípcies. Els arqueòlegs alemanys van construir la "casa de les excavacions", el que ells anomenaven "el palau blanc", amb maons que tenien el segell del gran rei babilònic Nabucodonosor. Els maons segellats eren el material de construcció usual en les aldees de la zona, però a mesura que anaven excavant, els arqueòlegs s'anaven persuadint que aquells toves i maons de fang eren en realitat un tresor. L'arqueòleg i arquitecte Walter Andrae, ajudant de Koldewey, va escriure al seu pare una carta (publicada a la seva autobiografia *Lebenserinnerungen Ausgräbers*)³, on descrivia els maons de la porta d'Ishtar i prenia consciència de la seva importància: "Ara estem en el lloc més fructífer del Ksar, i el plànol revela ja la seva importància. És el punt nord-est del temple de Ninmah, on els animals sobre fang vidrat encara sembla que estan pul-lulant. És una meravella i el món quedarà sorprès! Aquí es manifesta tota la magnitud de les idees arquitectòniques de Nabucodonosor i de la seva pràctica artística. Que ens diguin deu vegades "remena-pedres" i es lamentin de la manca de troballes que es puguin ensenyar al públic; que condemnin el nostre silenci: quan hàgim muntat aquests animals i ornaments multicolors a les parets del Museu de Berlín, potser ja ningú gosi rondinar. Cal tenir sempre en compte que aquests treballs no s'han fet per les apetències d'un sol dia o d'una gent àvids d'espectacle, sinó que aspiren a tenir un valor durador. Quan ens haguem anat d'aquí ningú s'atrevirà ja a treballar en aquestes ruïnes, per això intentem excavar el més conscientment possible segons els nostres punts de vista arquitectònics, que fins ara s'han mostrat encertats" (pàg. 134-137). Així mateix, Andrae s'adonava que el jaciment, un cop extreta la informació arqueològica, tindria poc a oferir. Considerava que l'objectiu del seu treball era conèixer el passat, la història de la cultura i l'art, però tenia present que el seu destí era el Museu de Berlín, on avui encara roman (fig. 1). Aquests arqueòlegs eren conscients que aquestes meravelles només havien de ser visibles quan estiguessin muntades, és a dir, reconstruïdes.

³ Les pàgines citades corresponen a l'edició espanyola publicada per Ediciones del Viento (2010). La traducció al català és dels autors.

Figura 1. Vista de la reconstrucció de la porta d'Ishtar al Pergamonmuseum de Berlín (© Raimond Spekking / CC-BY-SA-3.0 via Wikimedia Commons).

Andrae va haver d'esperar més de vint anys per poder començar a "muntar", al Pergamon de Berlín, la Porta d'Ishtar junt amb tot el conjunt exhumat a Babilònia. Els setanta-dos animals en ceràmica vidriada, les bandes de rosetes i els murs de la porta de la ciutat van requerir el treball de trenta obrers durant dos anys. També era necessari el treball de bons ceramistes, ja que faltaven molts maons originals i s'havien d'omplir els llenços que faltaven. Andrae va explicar la dificultat per trobar bons artesans, amb capacitat per fer-ho; finalment ens diu que "vaig trobar tres tallers de ceràmica berlinesos, cadascun dels quals va realitzar a la seva manera diversos intents d'imitar el més fidelment possible els sis colors del vidriat babilònic. Ho va aconseguir fer millor, i amb diferència, la senyora Helena Kärting (...) El conseller d'obres Wille, va quedar tant impressionat de la meua perspectiva de la Porta d'Ishtar, que (abans de reconstruir-la) vaig fer erigir a mida natural en fusta i cobrir-la de paper, sobre el qual els pintors que realitzaven els decorats de l'Òpera van dibuixar els meus toros i dracs, fidels al model, i amb projecció d'ombres. Era un plaer veure-la. Els consellers ministerials, que abans només volien que es reconstruís una parella de cada animal, –afirmant que, "al cap i a la fi tots són iguals"– van quedar tan impactats per aquest model de teatre que el van aprovar tot" (pàg. 333). Finalment, l'any 1930, el vell mariscal Hindenburg va inaugurar la sala. La Porta d'Ishtar, excavada

entre muntanyes de fang, s'havia fet un lloc en la història i milers de maons vidriats, reconstruïts com un trencaclosques gegantí, reintegrats els que faltaven, mostraven al món una aproximació del que va poder ser la Via de les processons babilònica, al costat de la gran porta i la deessa Ishtar.

Amb tot, la Gran Guerra va canviar el mapa del món i l'ordre internacional es va enfonsar sota el trepidar de les bombes. El món de postguerra ja no va poder ser el mateix, i va tenir repercussions en tots els àmbits, des de la posició de la dona al món de les idees estètiques. També va tenir el seu impacte en el camp de l'arqueologia, i no només per les baixes causades entre les files dels seus devots, com el malaguanyat Joseph Déchelette. La caiguda de l'Imperi Otomà, el sorgiment d'una nova potència imperial com els Estats Units o el ressentiment que els tractats de pau van produir a Itàlia, sens dubte van modificar el panorama científic, i això sense parlar del col·lapse de la ciència alemanya.

El tractat de Versalles i els que van seguir no parlaven d'arqueologia, però sí que van beneficiar molt l'activitat arqueològica dels guanyadors. Els francesos van poder posar en marxa amplis programes en el nord d'Àfrica. Els veiem actuar sense traves a Timgad, Dougga i Thuburbo Majus, els tres grans jaciments urbans. Ja el 1916 havien posat en marxa els treballs de Volubilis; per això es va buidar l'espai de tot el que feia nosa, es van destruir les aldees que hi havia al damunt, es van explorar els voltants cercant les restes de granges romanes, canalitzacions d'aigua, etc. Les innovacions apreses a la guerra, com la fotografia aèria, tan útil en la guerra de trinxeres, es van aplicar en l'arqueologia per primera vegada de forma sistemàtica. Antoine Poidebard (1879-1955), arqueòleg que va ser pilot de guerra el 1914, havia sobrevolat grans extensions a Síria i això s'havia d'aplicar a tot l'imperi colonial. Un altre pilot, Jean Baradez (1895-1969) va fer el mateix en el nord d'Àfrica. Mentre, arqueòlegs com Jérôme Carcopino, a Algèria, es van valer de l'exèrcit per realitzar prospeccions i treballs.

La transformació que es va operar en l'arqueologia Italiana va ser més profunda encara, ja que cal vincular-la a l'ascens del feixisme, també una de les conseqüències de la Gran Guerra. El feixisme va ser un moviment polític i ideològic molt complex, aparentment revolucionari, però amb un fons conservador, profundament populista, que identificava la nova Itàlia feixista amb la Roma dels Cèsars. Els referents de l'Imperi romà es van utilitzar per crear un nou sentiment d'orgull patriòtic, d'autoestima, de sentit de la disciplina, de l'ordre i del poder militar. Per aconseguir aquesta identificació era necessari transformar l'entorn urbà, especialment de les grans ciutats italianes, sobretot de Roma, però no només allí. La majoria de ciutats italianes van tenir ambiciosos projectes de remodelació urbana, amb una planificació que, sovint, destruïa el casc antic medieval i els barris "vells" per instal·lar-hi al damunt l'estètica arquitectònica del feixisme, inspirada en el classicisme d'arrel racionalista. Per això, des del punt de vista monumental, es tractava de "netejar els monuments del passat" de tot allò que els pogués ocultar; totes les estructures que els envoltaven havien de ser enderrocades per tal de realçar convenientment el centre d'interès del nou règim polític. La restauració de monuments s'havia de regir per criteris ideològics, eliminant al màxim la

pàtina barroca –que s'identificava amb l'Església i el papat–, i imposant l'estètica "romana". A Roma, la demolició d'edificis va comportar la destrucció de més de cinc mil cases i la remoció de més de sis mil tones de terra. Havia de ser l'aparador del nou imperi. Per això calia despullar els monuments de tots els seus afegits posteriors; així va ocórrer en els anomenats "Mercats de Trajà" i en gairebé tots els monuments importants. Així, el Mausoleu d'August o *l'Ara Pacis*, juntament amb la creació de la *Via dell'Impero*, havien de ser remodelats sota aquesta òptica. Però on les teories feixistes es posarien en pràctica sense limitacions seria a Òstia, l'antic port de Roma, que s'havia de convertir en un atractiu turístic per a la gran Exposició Universal Romana (EUR) de 1942. Òstia vinculava l'antiga Roma amb el domini dels mars. A més, és a prop de Roma, fàcilment accessible, i Mussolini volia tenir una Pompeia a prop de casa. Centenars d'obres van ser destinats a excavar les ruïnes i entre 1938 i el 1942 la ciutat estava excavada. Naturalment, el ritme de l'excavació no permetia estudiar els materials i allò que era accessori no es va conservar. Paral·lelament, *Il Duce* inaugurava el 1938, abans de començar la Segona Guerra Mundial, la *Mostra Augustea della Romanità*, una gran exposició que commemorava el bimil·lenari del naixement d'August. Estava formada per més de vuitanta sales i la zona central tenia la gran maqueta de Roma a escala 1:250 confeccionada per Italo Gismondi (fig. 2). El programa cultural de Mussolini va ser aplaudit per tota la comunitat científica i no només la italiana. Es perdia una Roma romàntica, medieval, de barris bigarrats i multicolors, i es creava una nova estètica, d'edificis a la manera feixista, impressionants en la seva simplicitat, creant grans espais centrals, ruïniformes, però enmig dels quals emergien les restes colossals de l'Imperi, remodelades, maquillades, esplendoroses.

No cal dir que això mateix van fer els arqueòlegs amb l'Àfrica italiana, mitjançant actuacions com la restauració de l'arc de Marc Aureli o l'excavació de Leptis Magna i Sabrata. El governador de Líbia, Italo Balbo, des de 1930 va crear una infraestructura arqueològica perquè els europeus poguessin admirar la presència romana a Àfrica. Calia desenterrar ciutats senceres, amb els seus teatres, les seves termes, els seus fòrums i les seves vil·les, igual que feien els francesos en la seva porció d'Àfrica. A tot arreu naixien aquests paisatges arqueològics, amb pocs arbres i immenses ruïnes calculadament aixecades en part. En aquesta línia, el feixisme també va reiniciar les excavacions d'Herculà, que es reprendrien el 1928, per primera vegada des de 1871.

Aquesta política arqueològica no era únicament practicada per francesos i italians. En efecte, els nord-americans duïen una política similar a Atenes per les mateixes dates. En aquest cas, també es van desplaçar pobles sencers i destruir barris en el que anomenaven operació de neteja, com si es tractés de la condició *sine qua non* per iniciar el treball dels científics. El barri de Plaka no s'havia de lliurar de la destrucció. L'excavació es va centrar en l'àrea del Àgora, especialment des de 1932, sota la batuta de l'Escola Americana d'Estudis Clàssics d'Atenes. A diferència dels treballs italians a Òstia, les excavacions americanes es van preocupar per documentar de forma meticulosa les àrees intervingudes i en general es pot afirmar que en aquesta època l'arqueologia va generar una abundant bibliografia.

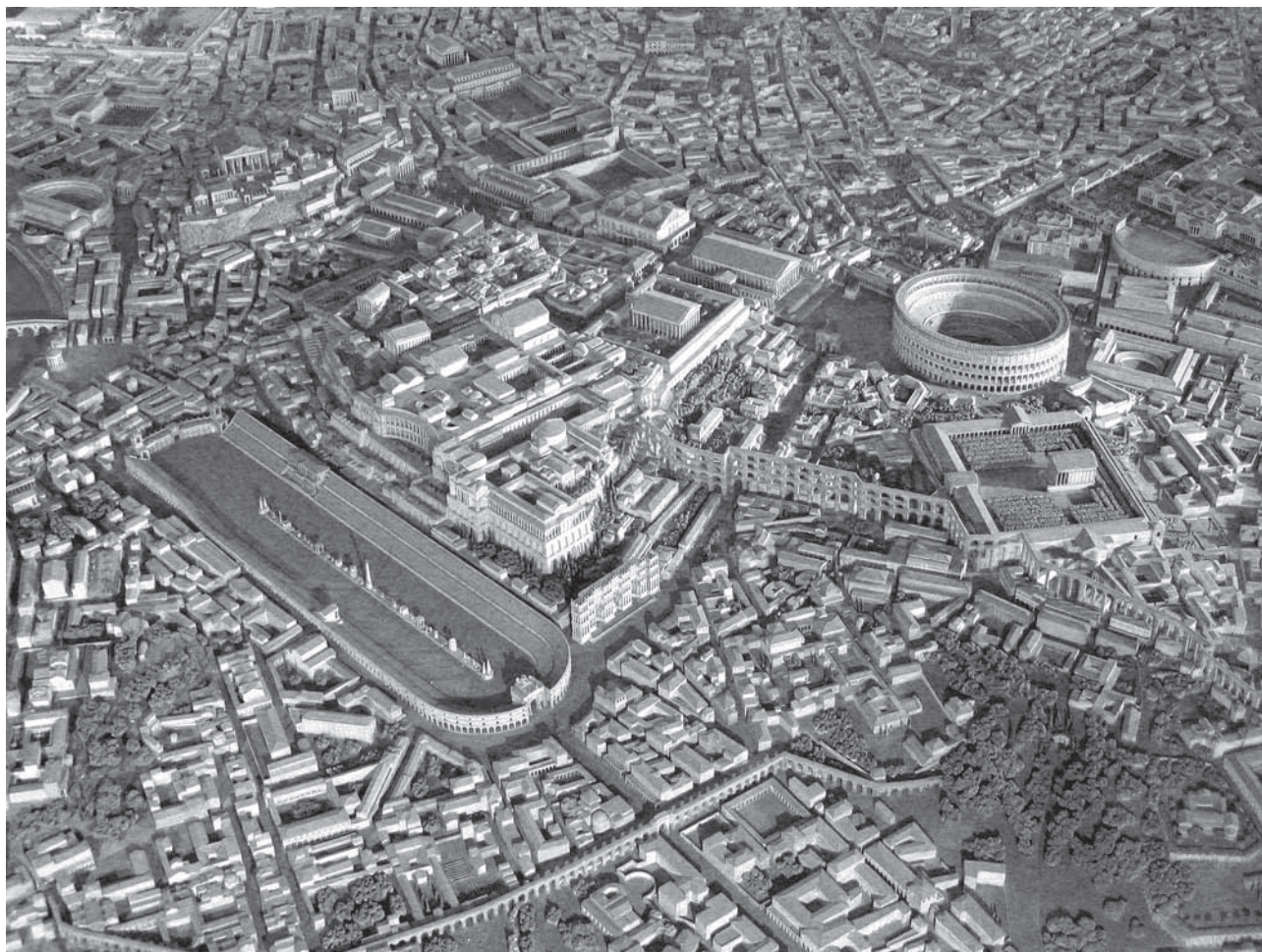

Figura 2. Detall de la maqueta de Roma confeccionada per Italo Gismondi i exposada al Museo della Civiltà Romana (foto: M. C. Belarte).

Els instituts i centres de recerca de cada país rivalitzaven per lluir les seves publicacions, cada vegada millors i amb informació planimètrica i fotogràfica de qualitat. Les biblioteques s'anaven omplint de volums i semblava que l'arqueologia trobava la seva justificació en el context ideològic de cada país.

Finalment, en aquest breu repàs ens hauríem de tornar a ocupar de l'arqueologia alemanya. Durant aquest període d'entreguerres, privada Alemanya d'imperi colonial i truncades les seves relacions internacionals, la seva arqueologia es va arronsar necessàriament. Amb tot, no oblidem que els arqueòlegs alemanys havien fet l'aprenentatge a l'Orient, i estaven acostumats a les excavacions a Mesopotàmia, amb el fang i la pols. Si bé van ser expulsats dels grans centres on hi havia les grans cultures semites, els restava l'antic fons germànic, i aplicarien el que havien après a l'interior de la República de Weimar ja que, a més, havien demostrat el poder plàstic de les grans reconstruccions fetes amb fang.

Per altra banda, el nazisme ascendent va utilitzar el passat com a forma d'autoafirmació necessària per cohesionar el col·lectiu humà i validar un present incert. Aquest mecanisme psicològic influí en la revalorització de la prehistòria a Alemanya en el període d'entreguerres. Així,

es reivindiquen i fomenten les reconstruccions de jaciments arqueològics, ja realitzades als anys 20. És difícil fer una aproximació al passat heroic a partir de restes fragmentàries si el que es vol és arribar a un gran públic; és d'aquí d'on sorgeix la necessitat de reconstruir. En els anys 30, el que va ser més decisiu per les tasques de "reconstrucció" d'alguns jaciments alemanys va ser el poc interès del nazisme vers el món clàssic, i el fet que giressin el seu focus d'interès vers la prehistòria, com explicarem tot seguit.

En les restitucions arqueològiques, a Alemanya conflueixen factors diversos: en primer lloc, la tradició dels *Heimattmuseums*, museus locals d'història amb un fons didàctic important; així mateix, el fet que l'arqueologia alemanya s'havia distingit per la seva voluntat de ser popular i, per tant, ser compresa per la classe mitjana. Però, sobretot, cal parlar de l'existència d'una tradició arquitectònica de reconstruccions avalada per homes de la talla de Shinkel i les moltes intervencions reconstructives, des del segle XIX, en edificis i monuments clàssics. Les construccions militars romanes, en especial algunes torres fortificades del *limes*, havien estat objecte de reconstrucció, sovint basades en la mateixa iconografia dels baixos relleus de la Columna Trajana. Com a exemple sembla obligat esmentar la recons-

Figura 3. Vista del parc arqueològic d'Unteruhldingen (Alemanya), ideat per Schmidt a principis dels anys 20 del segle passat (foto: J. Santacana).

truïció del campament romà de Saalburg, durant els anys 1897 al 1907, sota l'impuls del Kaiser Guillem II, que es pot considerar el primer jaciment arqueològic reconstruït en gran part. Per tant, no és estrany que el 1922 es reconstrueixi a Alemanya un dels primers assentaments de la prehistòria

amb una base científica; ens referim al conjunt palafitic d'Unteruhldingen (<http://goo.gl/15XoQ>) (fig. 3), del qual Schmidt, de la Universitat de Tübingen, va ser el pioner, junt amb Hans Reinerth. Amb tot, l'experiència no va ser realment una reconstrucció *in situ*, ja que de fet es tractava d'una rèplica, prenent models excavats en el lloc.

Naturalment, també coneixien les experiències del trasllat i reconstrucció d'edificis tradicionals empresos per Hazelius a l'Skansen (Stocolm) i que havien generat l'expansió d'aquest sistema per tots els Països Bàltics, Holanda i el nord d'Alemanya. La pràctica de l'arquitectura tradicional en els models basats en l'Skansen subministrava una gran experiència sobre com resoldre problemes pràctics, com les cobertes, sortides de fum, enfustats i altres elements sobre els quals l'excavació arqueològica no responia satisfactòriament. Per tant, l'etnografia es transformava en un potent auxiliar en les tasques de reconstruir o fabricar els models prehistòrics.

El descobriment fortuït de les restes del jaciment de Biskupin, el 1933, investigat entre altres per Józef Kostrzewski (1885-1969) va posar de manifest un important conjunt arqueològic de tipus lacustre (Kostrzewski 1936) (fig. 4). L'excavació es va fer a bon ritme fins el 1939, amb l'inici de la guerra. Els nazis van prosseguir les tasques, ara sota la direcció d'un arqueòleg de formació clàssica, Hans

Figura 4. Vista aèria del jaciment arqueològic de Biskupin (Polònia), als anys 30 del segle passat (foto: Museu de Biskupin).

Schleiff; després de la guerra, les investigacions es van reprendre l'any 1946, fins a 1974. El model a imitar era el dels palafits alemanys d'Unteruldingen. Sembla que d'aquesta manera el model es va anar estenent, com veurem.

L'evolució del model de reconstrucció *in situ* a la segona meitat del segle XX i la normativa generada al seu entorn

La segona meitat del segle XX, després de les grans destruccions de la Segona Guerra Mundial i de l'enfonsament d'Alemanya i d'Itàlia, va significar entre altres coses, un canvi de paradigma. La guerra no sols va tenir conseqüències polítiques, econòmiques i d'hegemonies; també l'arqueologia, com qualsevol ciència humana, en va resultar afectada. D'entrada, cal recordar que l'arqueologia prehistòrica havia estat molt potenciada pel nazisme i que els models de reconstrucció tenien origen alemany. Per tant, no es podia esperar que, després del conflicte bèl·lic, els models de reconstrucció en sortissin reforçats. Amb tot, les destruccions del patrimoni arquitectònic europeu havien estat tan quantioses, que calia posar al dia documents com la carta d'Atenes, signada abans del conflicte i que ja no servia per l'Europa sortida de les cendres de la guerra. Cal dir, però, que no va ser fins el 1964 que a Venècia, en el *Secondo Congresso Internazionale di Architetti e Tecnici dei Monumenti Storici*, es van posar les bases d'aquest període de postguerra en el camp dels monuments⁴. A Venècia es va separar perfectament el concepte de conservació del de restauració i es va parlar –per primera vegada– d'arqueologia (<http://goo.gl/sH9qa>). Però el que preocupava a Venècia era, sobretot, l'arquitectura. L'arqueologia és una disciplina auxiliar per la restauració de monuments; restaurar és, segons la carta, una intervenció excepcional, que pretén afegir coses que falten, però que estan documentades abundantment gràcies a les dades històriques o arqueològiques. La restauració sols pot anar més enllà per tal de mantenir l'element arquitectònic. A més, sempre ha d'operar per contrast a fi de no confondre's amb la falsificació.

Vuit anys més tard, el 1972, l'Istituto del Restauro di Roma va promoure un altre document, conegut com “Carta de Roma” que completa aspectes del document anterior, parlant, sobretot, de la reversibilitat de tota intervenció. En aquest document s'afegeixen annexes dedicats als materials obtinguts mitjançant l'excavació, es proposa crear reserves arqueològiques i, sobretot, s'aposta per la conservació *in situ*. En tot cas, en un dels seus articles, el 14, proposa dues fórmules opcionals per a les estructures arqueològiques deteriorades: cobrir-les o bé protegir-les, tot recobrint els murs amb una filada lligada amb morter resistent. Encara que en aquest document els materials arqueològics hi són presents, realment no es fa un plantejament de com intervenir

o no en les estructures exhumades, a excepció del que hem esmentat.

El mateix Institut que va promoure la carta del 1972 va tornar a prendre la iniciativa l'any 1986, en ocasió d'un congrés sobre els problemes de la restauració a Itàlia, on es va aprovar una segona carta, coneguda com “Carta de la Restauració de 1987”. La filosofia d'aquest document no diferia molt de la dels anteriors i també s'hi va dedicar un segon annex a la restauració arqueològica, en el qual se subratlla que la documentació arqueològica és imprescindible, que cal diferenciar sempre original de còpia, que s'ha d'evitar consolidar murs amb ciment, i que tota possible reutilització d'espais amb restes arqueològiques ha de ser “compatible amb la seva pròpia supervivència”. De fet, aquest paràgraf sembla més una crida pública contra les salvatjades que es feien amb el patrimoni arqueològic en determinats països sotmesos a una especulació brutal en el camp de la construcció, que no pas una norma d'actuació.

Realment, no és fins a la publicació i adopció per part de l'ICOMOS al 1990 de la Carta Internacional per a la Gestió del Patrimoni Arqueològic (<http://goo.gl/Jg3k4>)⁵ que hi ha un document que es plantegi per primera vegada què fer, com tractar i com protegir el patrimoni arqueològic. Aquest document afronta el problema que plantejem en aquesta ponència en el seu article setè que diu:

Article 7. Presentació, informació, reintegració

La presentació al gran públic del patrimoni arqueològic és un mitjà essencial per a promocionar aquest i donar a conèixer els orígens i el desenvolupament de les societats modernes. Al mateix temps, és el mitjà més important per promocionar i fer comprendre la necessitat de protegir aquest patrimoni.

La presentació i informació al gran públic ha de constituir una divulgació de l'estat de coneixements científics i ha d'estar, doncs, sotmesa a revisions freqüents. Han de tenir en compte les múltiples aproximacions que permetin la comprensió del passat.

Les reintegracions responen a dues funcions importants: la recerca experimental i els fins pedagògics i interpretatius de la realitat pretèrita. No obstant això, s'han de prendre grans precaucions per a no esborrar qualsevol empremta arqueològica subsistent, i s'han de tenir en compte tota sèrie de proves per aconseguir l'autenticitat. Allà on sigui possible i apropiat, les reposicions no s'han de fer immediatament damunt de les restes arqueològiques, i han de ser identificables com a tals.

L'article significa una presa de posició molt més matisada i tal vegada molt més adequada a les necessitats de gestionar el patrimoni arqueològic. En primer lloc, es parla de la necessitat “essencial” de presentar els resultats de la recerca arqueològica al públic de tota mena i s'accepta la reintegració, sempre que respongui a dos tipus de requeriments: didàctics o d'experimentació. És la primera vegada que un document d'aquesta mena té en compte les necessitats de

⁴ Sobre les convencions internacionals per a la defensa del patrimoni, vegi's Morales 1996, 21-41; Ballart i Juan Tresserras 2001, 83-112.

⁵ Hom trobarà la versió espanyola dels textos a: <http://goo.gl/sH9qa>.

Figura 5. Detall de la muralla de Heuneburg, ciutadella de l'edat del ferro de l'alt Danubi, reconstruïda parcialment (foto: J. Santacana).

Figura 6. Vista d'una *domus* reconstruïda a Augusta Raurica (foto: J. Santacana).

la recerca basada en l'experimentació.

Tal vegada caldria parlar del paper que va tenir en tot això l'arqueologia anglosaxona, tan vinculada a l'Antropologia des de començaments del segle XX, i també al desenvolupament de l'Arqueologia experimental com una part fonamental de la recerca del passat. Els treballs d'investigadors com Reynolds, entre altres, van resultar decisius.

Un altre factor important va ser l'aparició de nous corrents en el camp de la didàctica que cada vegada més basaven les seves premisses en la psicologia i en l'aprenentatge actiu. I tampoc hem d'oblidar que el fenomen de la societat del coneixement i el turisme cultural feia apropar les bases de la ciència a un grup cada cop més important de ciutadans. Es pot dir que aquest nou enfocament de la filosofia d'intervenció en jaciments arqueològics anava també forçat per l'existència, a les darreries del segle XX, d'una sèrie de corrents científics, ideològics i educatius que empenyien envers canvis importants en els sistemes de presentació del patrimoni arqueològic.

Vers un nou plantejament de les intervencions *in situ*

El conjunt de factors esmentats en l'apartat anterior conflueixen a les darreries del segle XX en la necessitat d'emprendre una sèrie de intervencions en jaciments arqueològics que tenien com a finalitat obtenir una aproximació el més real possible dels monuments antics i dels jaciments (fig. 5 i 6).

Es tractava de "restituir" a partir de les restes, ja sigui a través de la comparació o de l'experimentació. La diferència entre aquest procés de "restituir" i el de "reconstruir" és molt lleu però prou significativa: en el primer cas (la restitució), l'arqueòleg es basa en una hipòtesi de com podia haver estat l'indret, el campament o la cabana, ja que li falten parts que ha de fer noves; en canvi, en el segon cas (la reconstrucció) es tracta simplement de recol·locar les peces que han caigut i que se sap perfectament d'on provenen; en general, apliquem aquest darrer terme a edificis i monuments. Reconstruir o restituir són doncs operacions que es fan seguint dos mètodes ben diferents. En el primer cas, és la lògica arquitectònica la que mana i, per tant, és una tasca pròpia de l'arquitecte; en canvi, restituir és una tècnica que es basa únicament en les hipòtesis que ens suggereixen les restes materials. És evident que, per restituir i per construir les hipòtesis, ens podem basar en models etnogràfics, arquitectònics o fins i tot paral·lels arqueològics. Però la restitució forma part del mètode arqueològic: l'arqueòleg no pot renunciar a la tercera dimensió, sense la qual no es podria comprendre res. Per altra banda, quan les hipòtesis han estat traçades, encara pot quedar un pas per donar: l'experimentació. Així, una forma d'investigar la volumetria d'un edifici del qual coneixem sols la planta i els fonaments és recórrer a l'experimentació dels elements arquitectònics, transformant el jaciment arqueològic en un laboratori real de construcció. En aquest cas, l'arqueologia compta amb una ja llarga tradició de provar en laboratori si són o no viables les hipòtesis interpretatives. És el cas de la inclinació de les cobertes fetes de fibres vegetals en una construcció protohistòrica: l'única forma de poder calcular el grau de inclinació òptim, és a dir, aquell que impedeix que l'aigua penetri a l'interior de l'edifici però que al mateix temps llisqui per damunt de la coberta sense patir l'erosió que causen les forces tangencials, és anar experimentant amb el tant per cent de pendent fins que s'obté l'òptim funcional. Aquest és el mètode arqueològic d'experimentació, i malgrat que normalment no es té en compte en la majoria de lleis que regulen la intervenció sobre el patrimoni, científicament és tant o més vàlid com els altres.

Per tant, en el tractament del patrimoni arqueològic, normalment, *no es fan reconstruccions en el sentit estricte del terme*, ja que l'arqueòleg mai disposa de tots els elements; la matèria orgànica ha desaparegut, no hi ha fustes i sols se'n conserven restes que, en tot cas, han perdut la seva capacitat de suport. Sempre es tracta d'hipòtesis o interpretacions del que podria haver estat. En sentit estricte, hauríem de parlar d'*interpretacions arquitectòniques basades*

Figura 7. Detall d'un dels carrers de la Ciutadella ibèrica de Calafell, jaciment parcialment reconstruït *in situ* basant-se en l'arqueologia experimental (Foto: J. Santacana).

sovint en l'arqueologia experimental (fig. 7), però el costum ha fet que de forma col·loquial parlem indistintament de reconstruccions i/o restitucions, termes que ens han conduït a freqüents confusions.

Aquesta tendència a restituir i a materialitzar hipòtesis de reconstrucció és present a una bona part d'Europa tant en assentaments prehistòrics com d'altres èpoques, incloent el món clàssic.

Aquesta proliferació de jaciments que es presenten al públic prèvia reconstrucció és el que ara fa necessari encetar un debat sobre quins jaciments, sota quines condicions i amb quins criteris hauríem d'intervenir amb la finalitat de garantir, per una banda, la preservació dels jaciments i la seva autenticitat i, per l'altra, la recerca científica experimental i el rigor en la seva presentació didàctica. És a dir, que compleixin amb l'obligació que té tot equipament d'aquesta mena de generar coneixement.

El debat sobre les intervencions de caràcter reconstructor realitzades *in situ*: una proposta de principis

El necessari debat sobre què cal fer en el futur ens porta a discutir, sobretot, les reconstruccions *in situ*. Dels models de presentació de jaciments existents, és a dir, jaciments fossilitzats, jaciments objecte de trasllat, rèpliques de jaciments (fig. 8) i reconstruccions *in situ*, aquest darrer és el que requereix un debat important: les fossilitzacions de jaciments són inqüestionablement opcions legítimes, les rèpliques no afecten l'autenticitat i el seu problema sols és de rigor, els trasllats no són recomanables sinó de forma excepcional i, per tant, les intervencions *in situ* cal situar-les, com fa dos segles, en el centre del debat. Hem analitzat les bases del debat antic i els fonaments on es recolzen els arguments actuals, hem entrevistats fins i tot com la vinculació de les restitucions arqueològiques amb els totalitarismes del segle XX ha estat un dels motius del seu descrèdit i també hem vist com, malgrat tot, aquesta forma d'intervenir els jaciments arqueològics

Figura 8. Jaciment de Parco Montale a Mòdena (Itàlia), un exemple d'utilització del model de rèplica per a presentar un jaciment arqueològic (foto: J. Santacana).

avui té arguments nous, provinents de camps tan diversos com l'arqueologia experimental o la didàctica.

Val a dir que en la preservació, conservació i presentació al públic de restes arqueològiques cal diferenciar dos grans grups: aquelles restes pertanyents a cultures que han emprat com a matèria primera fonamentalment la pedra, el fang i altres materials inorgànics i, per altra banda, aquelles que han emprat, sobretot, materials orgànics molt més fràgils i peribles, com els troncs, la fusta, la canya o el jonc. És evident que, segons el tipus de material emprat, les actuacions poden diferir molt.

Si imaginem restes arqueològiques fetes amb pedres i fang, fonaments de construccions o parets derruïdes, un cop destapat de les capes protectores que ho cobrien, el procés de deteriorament és relativament ràpid. Naturalment, tot es pot consolidar i reforçar, però la millor forma de conservar els murs d'una casa és conservar-ne la coberta i el millor herbicida és preservar els espais de forma que no hi entri la llum. Per aquest motiu, els murs reconstruïts són els que conserven sempre millor els basaments i les cobertes, alhora, protegeixen els murs (fig. 9).

Si l'objectiu prioritari d'una intervenció, sigui del tipus que sigui, és la conservació del bé cultural, no és cert que hauríem de prioritzar els sistemes de coberta de les nostres restes arqueològiques? L'alternativa a la coberta és retornar-les a la situació inicial, és a dir, sepultar-les un cop estudiades.

Hi ha una altra evidència que, si bé pot sorprendre, poques persones sensates discuteixen; ens referim al fet que la millor manera de conservar els edificis és proporcionar-los un ús. La funcionalitat és sempre una condició de la conservació, tant per les màquines com per les construccions. Ara bé, quina pot ser la funcionalitat d'un jaciment arqueològic? Sens dubte n'hi ha de moltes menes, però és difícil negar que les funcions experimentals són molt adequades en un jaciment, sigui del tipus que sigui. En tot cas, el que és sempre important és experimentar les hipòtesis de treball de l'arqueologia.

Figura 9. Detall de les cobertes del barri nord de la Ciutadella ibèrica de Calafell (foto: J. Santacana).

Si aquesta és una funció difícil de discutir, creiem que n'hi ha una altra que no ho és menys: ens referim a la funció didàctica. Normalment la didàctica s'entén com un afegit de la recerca. Hi ha qui pensa que l'arqueologia és una disciplina científica seriosa, mentre que la didàctica és una mena de tècnica de segon ordre, de la qual no cal preocupar-se massa; és cosa de mestres i d'educadors, no de científics! Aquest error és greu, ja que menysté una disciplina complexa, basada en un coneixement empíric, que té uns condicionants que, si no es compleixen, fan inútil tota la resta. Què en traiem, d'una recerca arqueològica, si no reverteix en un coneixement per a les persones? Al mateix temps, la funció didàctica, per desenvolupar-se, requereix una intervenció prèvia a la museografia; de fet, la museografia hauria de ser el resultat de la recerca arqueològica i de la recerca didàctica!

Hi ha una tercera funció de moltes restes arqueològiques, que és la turística: l'arqueologia proporciona opcions d'oci intel·ligent que sovint reverteixen en la pròpia societat en forma de beneficis culturals i materials; amb tot, aquesta funció, evident per altra banda, a vegades es barreja amb la didàctica.

Creiem que les intervencions que s'han de proposar

haurien de tenir presents els arguments que hem exposat. Per aquest motiu, considerem que és necessari fer propostes de tractament de les restes arqueològiques que en principi no excloguin les restitucions integrals *in situ*, sinó que les permetin i estimulin en aquells casos en què les pròpies restes així ho demanin.

Tenint en compte tot el que hem exposat prèviament, plantegem una proposta de criteris per a la reconstrucció *in situ* que es podria resumir en els següents enuncis generals:

1. Tot procés d'intervenció, ja sigui de conservació, de restauració o de reintegració de restes arqueològiques en un jaciment, requereix un estudi previ que tingui en compte, de la forma més exhaustiva possible, la informació arqueològica i històrica que s'ha generat. Quan es prescindeix d'aquesta informació o se'n fa un ús maldestre es corre el risc de destruir el jaciment. Per aquest motiu, és imprescindible partir sempre de l'estudi arqueològic, la qual cosa inclou la planimetria, l'estratigrafia, les fases, els materials, els processos i les hipòtesis que s'han generat.
2. Encara que la conservació, la restauració o la reintegració total o parcial d'un jaciment arqueològic suposa

sempre introduir elements materials exògens al damunt de murs, troncs de fusta, estructures terroses, paviments o elements mobles, l'objectiu prioritari ha de ser la salvaguarda del contingut arqueològic i històric de les restes.

3. Cal tenir present que tota intervenció de conservació, restauració o reintegració total o parcial d'estructures es basa en els plantejaments metodològics de les Ciències Socials que impliquen l'ús de mètodes hipotètic-deductius. Per tant, aquestes intervencions haurien de ser reversibles, com ho són les pròpies hipòtesis.
4. En tot procés d'intervenció en un jaciment arqueològic, sigui amb la finalitat legítima que sigui i independentment dels materials emprats, s'ha poder diferenciar les zones originals de les intervingudes. Això no vol dir que els materials hagin de ser necessàriament distints, però sí diferenciables i, si són diferents, hauran de ser menys durs que els originals.
5. En les intervencions sobre jaciments arqueològics és molt important respectar totes les fases i tots els indicis de la cultura humana. La intervenció, ja sigui de caràcter conservacionista, didàctic o d'altra mena, no ha de ser mai un procés de selecció d'allò que val i allò que no val; la intervenció no té com a objectiu remarcar èpoques brillants i amagar suposades decadències, sinó la "llegibilitat" i la comprensió de les restes.
6. Donat que tota intervenció suposa una alteració del jaciment, cal tenir present que allò que és realment autèntic ha de restar intocable, excepte quan és necessari per a la seva estabilitat i per garantir-ne la llarga durada.
7. La intervenció exigeix sempre que sigui possible actuar sobre les causes del deteriorament dels elements arqueològics i sobre aquelles que els fan inaccessible intel·lectualment; la intervenció pot acabar quan s'ha aconseguit tant una cosa com l'altra.
8. Tot jaciment arqueològic pot ser interpretable en funció d'hipòtesis arquitectòniques o d'altra mena; materialitzar i fer visibles les hipòtesis pot ser una tasca científica necessària que s'ha de permetre sempre i quan no es malmeti el bé arqueològic que es vol interpretar, donat que, si el bé arqueològic es malmetés, no hi hauria possibilitat de fer més recerca.
9. La intervenció sobre un jaciment arqueològic de qualsevol mena ha de partir de la seva funció. Les intervencions sobre les restes no són bones ni dolentes per si mateixes o en funció de si són mes o menys integrals, sinó en funció de si són útils o inútils.
10. Finalment, cal dir que tota intervenció sobre restes arqueològiques o estructures exhumes mitjançant mètodes arqueològics pot estar encaminada a finalitats diverses, ja sigui de tipus experimental o didàctica.

Consideracions finals

Amb aquesta intervenció hem intentat situar el debat sobre la reconstrucció arqueològica en el seu context his-

tòric, tot plantejant el seu origen i valorant les principals aportacions que l'han alimentat al llarg de la història. Aquests elements ens porten a plantejar la proposta de criteris exposada en l'apartat anterior, elaborats des de la pròpia disciplina arqueològica i que, segons la nostra opinió, són els que haurien de guiar intervencions futures amb caràcter general, per fonamentar el que en podríem dir "arqueologia reconstructiva".

Es diu que un dels objectius de la conservació del patrimoni històric-arqueològic és ajudar a reviuir el passat basant-nos en el que en queda. Es podria objectar que aquest interès per "reviure" el que va passar pot tenir un rerefons de mentalitat malaltissa, nostàlgica i utòpica. I això pot ser cert, ja que el passat no torna mai i intentar reviure'l és sempre una vana il·lusió.

Hi ha qui diu que, a més del factor nostàlgic, el patrimoni arqueològic serveix per comprendre el present; certament, aquesta afirmació és molt discutible, però el que no es pot discutir és que no existeix cap situació del present que no pugui ser analitzada i compresa molt millor si coneixem les restes del seu passat; l'arqueologia reconstructiva no és un simple exercici de nostàlgia però ajuda sens dubte al desenvolupament de la nostra intel·ligència emocional i, per tant, ens transforma en més humans i també ens dóna instruments per entendre el que som.

Arribats a aquest punt, després d'haver-nos interrogat sobre les causes i els motius que justifiquen aquest tipus d'intervencions en arqueologia, potser ha arribat el moment de formular la pregunta d'una altra manera, és a dir, interrogar-nos sobre quins prejudicis impedeixen que en alguns països com Espanya es mostri al públic el patrimoni arqueològic mitjançant reconstruccions *in situ*. Per què no podem mostrar el nostre patrimoni arqueològic com ho fan la majoria de països del nostre entorn cultural? Quines raons objectives hi ha més enllà de les analitzades aquí? I si no hi ha més raons per impedir les reconstruccions *in situ*, per què tan sovint es combaten? Es tracta simplement d'una restricció miop del coneixement científic incrustat a la medul·la dels legisladors?

Bibliografia

- ANDRAE, W.:
2010. *Memorias de un arqueólogo. Viajes y descubrimientos alemanes en Babilonia y Asiria*, Ediciones del Viento, La Coruña. (1961: *Lebenserinnerungen Ausgräbers*).
- BALLART, J., JUAN TRESSERRAS, J.:
2001. *Gestión del patrimonio cultural*. Ariel Patrimonio, Barcelona.
- BOITO, C.:
1893. *Questione Pratiche delle Belle Arti*, Ed. Hoepli, Milan.
- DAVAL, C. :
2008. "Protection et accessibilité des oppida. Une approche statistique", en *Gestion et présentation des oppida. Un panorama européen*. Bibracte, 15. 2008, 27-32.

PELILLO, A., PAARDEKOOPE, R., PULINI, I.,
ZANASI, C., CARUSO, G.:

2009. *Guide to European Archaeological Open Air Museums*,
Modena, liveARCH.

KOSTRZEWSKI, J.

1936: *Osada bagienka w Biskupinie w pow. żnińskim*,
Poznań.

MASRIERA, C.:

2007. *Anàlisi dels espais de presentació arqueològics de
l'edat dels metalls*. Tesis Doctoral, Universitat de Barcelona
(<http://www.tdx.cat/handle/10803/1335>).

MORALES, A.:

1996. *Patrimonio histórico-artístico*. Historia 16, Madrid.

RUSKIN, J.:

1987. *Las siete lámparas de la arquitectura*. Editorial Al-
tafulla. (1849: *The Seven Lamps of Architecture*).

VIOLLET-LE-DUC, E.:

2007. *Conversaciones sobre la arquitectura II*. Consejo
General de la Arquitectura Técnica de España, Madrid.
(1858–72: *Entretiens sur l'Architecture*).

Pàgines web

<http://www.international.icomos.org/home.htm> (con-
sulta: 29 de setembre de 2011)

<http://www.pfahlbauten.de/> (consulta: 29 de setembre
de 2011)